

طرح جامع خانوادہ

(تشکیل، تداوم، تحکیم، تعالیٰ)

مرکز پژوهشی مبنا

نویسندگان: سید مرتضیٰ میر تبار - دکتر محمد تقی دشتی

همکاران پژوهشی: حامد عبد اللہی سفیدان

علی اکبر عبد الاحدی مقدم - یاور عیوضی - محمد باقر صدقی

www.ketab.ir

طرح جامع خانواده

تألیف: سید مرتضی میرتبار، محمد تقی دشتی

تألیف: علی اکبر عبد الاحدی مقدم، حامد عبد اللهی سفیدان

ویراست: علی اکبر عبد الاحدی مقدم - محمدرضا باقر صدقی

مدیر اجرایی: محمد قرائتی ستوده . صفحه آرائی و طرح جلد: واحد انتشارات مرکز پژوهشی مینا

انتشارات: مکتب اندیشه . چاپ و صحافی: رنگینه

شابک: ۷-۴۲-۷۳۵۲-۶۲۲-۹۷۸ . ثبت چاپ: ۱۴۰۰ . شمارگان: ۳۰۰ . قیمت: ۱۰۰,۰۰۰ تومان

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر برای مرکز پژوهشی مینا (مؤسسه صراط مبین) محفوظ است.

سرشناسه: میرتبار، سیدمرتضی. ۱۳۶۴- عنوان و نام پدیدآور: نظام جامع خانواده: تشکیل، تداوم، تحکیم، تعالی / نویسندگان سیدمرتضی میرتبار، محمدتقی دشتی؛ همکاران پژوهشی حامد عبد اللهی سفیدان، علی اکبر عبد الاحدی مقدم، باور عبوسی. محمدباقر صدقی؛ [برای] مرکز پژوهش مینا. مشخصات نشر: قم: مکتب اندیشه، ۱۳۹۹. مشخصات ظاهری: ۳۱۹ ص.، جدول (بخشی رنگی)، نمودار (بخشی رنگی). شابک: ۶۲۲-۷۳۵۲-۹۷۸-۷. وضعیت فهرست نویسی: قیابا داشت: همکاران پژوهشی حامد عبد اللهی سفیدان، علی اکبر عبد الاحدی مقدم، باور عبوسی. محمدباقر صدقی. یادداشت: کتابنامه، ص. ۲۹۰. همچنین به صورت زیرنویس. موضوع: زناشویی -- ایران -- نمونه پژوهی موضوع: Marriage -- Case studies -- موضوع: خانواده ها -- ایران -- نمونه پژوهی موضوع: Families -- Iran -- Case studies. شناسه افزوده: دشتی، محمدتقی. ۱۳۵۲- شناسه افزوده: عبد اللهی سفیدان، حامد. ۱۳۶۴- شناسه افزوده: مرکز پژوهشی مینا. رده بندی کنگره: HQ۷۲۳. رده بندی دیویی: ۳۰۶/۸. شماره کتابشناسی ملی: ۷۵۴۰۳۹۲. وضعیت رکورد: قیابا

شبکه ارتباط با مخاطب

روابط عمومی (سفارش کتاب، پیشنهادات و انتقادات):

مهدی غفاریان فرهود - ۰۲۵۳۲۹۰۶۴۰۵

آدرس تارنما: www.smhi.ir - www.mabnarc.ir

پست الکترونیک: info@smhi.ir - info@mabnarc.ir

فهرست

۸.....	مقدمه تحلیلی
۱۷.....	فصل اول: تشکیل خانواده (ازدواج)
۱۸.....	۱. وضعیت فعلی خانواده در ایران
۲۲.....	۱,۱ برآورد وضعیت موجود نهاد خانواده و انطباق آن با وضعیت مطلوب
۳۰.....	۱,۲ شاخص های پیشنهادی سنجش وضعیت و دگرگونی خانواده (فراتحلیل)
۳۷.....	۱,۳ جمع بندی راهبردی
۴۰.....	۲. ازدواج
۴۱.....	۲,۱ وضعیت ازدواج در آینه پژوهش های کمی
۴۲.....	۲,۱,۱ افزایش سن ازدواج
۴۶.....	۲,۱,۲ ازدواج و طلاق های ثبت شده
۵۰.....	۲,۱,۳ علل تأخیر ازدواج از نگاه آمار
۵۲.....	۲,۱,۴ آمارهای مرتبط با ازدواج
۵۵.....	۲,۲ ازدواج در آینه پژوهش های کیفی (فراتحلیل)
۵۶.....	۱. داده ها
۵۹.....	۱: آسیب ها
۶۰.....	۲: دلایل و عوامل آسیب ها
۶۱.....	۳: پیشنهادها و راهکارها
۶۳.....	منابع فراتحلیل
۶۵.....	۳. راهبردپردازی رشد ازدواج در ایران
۶۶.....	۳,۱ تبیین مسئله راهبردی رشد ازدواج
۶۶.....	۳,۲ چالش های مسئله و ضرورت راهبردپردازی
۶۷.....	۳,۳ اهم عوامل افزایش سن ازدواج

۶۸	۱،۲ راهبرد اصلی داهتس سن اردواج
۷۱	فصل دوم: تداوم و تکثیر (فرزندآوری و جمعیت)
۷۲	۱. وضعیت فرزندآوری در آینه پژوهش های کمی
۷۴	۱،۱ فرزندآوری و مهار جمعیت در جهان
۷۵	۱،۱،۱ میزان باروری در کشورهای منطقه از ۱۹۵۰ تا ۲۰۵۰
۷۶	۱،۱،۲ ارتباط کاهش باروری و سالخوردگی جمعیت
۷۷	۱،۱،۳ پیش بینی میزان باروری در جهان
۷۷	۱،۱،۴ اسقط جنین در جهان
۷۸	۱،۱،۵ سیاست های تشویقی کشورها درباره فرزندآوری
۷۹	۱،۲ فرزندآوری در ایران
۸۰	۱،۲،۱ آینده پژوهی در حوزه فرزندآوری
۸۲	۱،۲،۲ تجربه دستیابی به زیر نرخ جایگزینی در ایران
۸۴	۱،۲،۳ باروری ایران از منظر آمار ایران و سازمان ملل
۸۹	۱،۲،۴ تغییر هرم سنی جمعیت به سبب کاهش باروری
۹۰	۱،۲،۵ توزیع نسبی خانوارهای معمولی کشور
۹۲	۱،۲،۶ زایمان و هزینه های آن
۹۳	۱،۲،۷ تک فرزندی در خانوارهای ایرانی
۹۶	۱،۲،۸ ناباروری زوجین در ایران
۹۷	۱،۲،۹ میانگین زنده زایی و مرده زایی
۹۸	۱،۲،۱۰ مرگ کودکان زیر یک سال کشورهای اسلامی
۹۹	۱،۲،۱۱ مرگ مادران در زایمان
۱۰۱	۱،۲،۱۲ تحقیقات میدانی در تمایل به فرزند دیگر
۱۰۶	۱،۲،۱۳ اسقط جنین در ایران

۱,۳	وضعیت فرزندآوری در پژوهش‌های کیفی (فراتحلیل).....	۱۰۸
۱,۳,۱	روش‌شناسی.....	۱۰۹
۱,۳,۲	پیامدهای منفی و مثبت.....	۱۱۱
۱,۳,۳	عوامل.....	۱۱۳
۱,۳,۴	راهکارها.....	۱۱۴
	منابع فراتحلیل:.....	۱۱۵
۱,۴	بررسی راهبردی افزایش فرزندآوری و اعتدال هدفمند جمعیتی در کشور.....	۱۱۸
الف.	جایگاه فرزندآوری در آیات و روایات.....	۱۱۹
ب.	محورهای تحکیم خانواده در کلام مقام معظم رهبری.....	۱۲۰
ج.	بررسی مسئله رشد جمعیت و فرزندآوری در قوانین و مقررات.....	۱۲۲
د.	محورهای کلی مسئله.....	۱۲۶
ه.	عوامل و زمینه‌های کاهش فرزندآوری در ایران.....	۱۲۸
و.	پیامدهای مثبت کاهش فرزندآوری.....	۱۳۲
ز.	پیامدهای منفی کم‌فرزندگی.....	۱۳۳
ح.	موانع موجود در رشد جمعیت.....	۱۳۴
ط.	نهادهای مسئول در مقابله با کاهش فرزندآوری.....	۱۳۵
ی.	اهداف راهبردی.....	۱۳۶
ک.	شاخص‌های تحقق هدف کلان.....	۱۳۶
ل.	سیاست‌ها و ملاحظات در مقابله با کاهش فرزندآوری.....	۱۳۷
م.	راهبردها.....	۱۳۸
ن.	راهکارها.....	۱۳۹
	فصل سوم: تربیت دینی در خانواده.....	۱۵۰
۱.	بررسی تربیت دینی در خانواده درآینه پژوهش‌های کمی.....	۱۵۱

مقدمه تحلیلی

خانواده از ابتدای تاریخ تاکنون بین تمام جوامع بشری به منزله اصلی ترین نهاد اجتماعی، زیربنای جوامع و خاستگاه فرهنگ‌ها، تمدن‌ها و تاریخ بوده است و با وجود تغییرات ساختاری در دوره‌های مختلف به‌ویژه در جریان مدرن شدن جوامع، همواره نهادی برای پیوند میان جامعه و فرد به‌شمار می‌آید. تأثیر خانواده بر رشد، تعادل و شکوفایی افراد و جامعه، به‌حدی است که حمایت از آن و هدایتش به جایگاه واقعی و متعالی، سبب اصلاح خانواده بزرگ انسانی و غفلت از آن موجب دور شدن بشر از حیات حقیقی خواهد بود. به‌همین دلیل، ادیان الهی و همه فلاسفه و صاحب‌نظران علوم انسانی از ابتدای تاریخ مکتوب علمی، به جهت تأثیر خانواده بر همه ابعاد زندگی فردی، اجتماعی، اخلاق و معنویت انسان‌ها، به آن توجه ویژه‌ای داشته و آموزه‌های مهمی در این زمینه ارائه کرده‌اند.

براساس متون اسلامی، خداوند از ابتدای حیات بشر پیامبرانی را از میان انسان‌ها برای هدایت آنها برگزیده است تا به تدریج آداب زندگی اجتماعی مطلوب و از جمله تشکیل خانواده را به آنها بیاموزند. در این میان، دین اسلام به‌عنوان مکتبی انسان‌ساز، بیشترین توجه را به تعالی خانواده دارد؛ آداب و ویژه‌ای برای زندگی خانوادگی وضع کرده و ساختار مطلوب و بهنجار خانواده را براساس آموزه‌های دینی بنا کرده است. پیامبر اسلام (ص) و اولیای دین (ع) نیز همواره افراد را در مورد شیوه انتخاب همسر، کیفیت روابط خانوادگی و زناشویی، برخورد با فرزندان و انواع روابط عاطفی در خانواده، راهنمایی می‌کردند. از مهم‌ترین مبانی اسلامی نهاد خانواده می‌توان به تأکید اسلام بر شرافت و قداست خانواده، توجه به کارکردها و کارآمدی‌های خانواده اشاره کرد. در اسلام، ازدواج و خانواده محبوب‌ترین و عزیزترین نهاد بشری نزد خداوند اعلام شده که هدف از تشکیل آن، تأمین نیازهای عاطفی و معنوی انسان از جمله دستیابی به آرامش است. هم‌چنین در اسلام خانواده به‌عنوان کانون تربیت معرفی شده است که صلاح و فساد آن موجب نیک‌بختی و بدبختی جامعه انسانی خواهد بود.

یکی از گام‌های نخست در راه تحکیم بنیان خانواده، شناخت ماهیت و کارکردهای خانواده، ضرورت‌های وجودی نهاد خانواده و بازشناسی عوامل آسیب‌زای نهاد خانواده است. به‌علاوه، هر جامعه‌ای برای تنظیم و کنترل این نهاد حیاتی، می‌بایست الگویی را برای خود ترسیم کند تا بتواند در اوضاع و احوال متغیر اجتماعی، راه مناسب را برگزیند و شرایط و احوال اجتماعی خود را سامان بخشد. این الگوها از سویی در سطوح مختلفی از جمله مناسبات قدرت در خانواده، وظایف و تکالیف والدین و فرزندان در قبال یکدیگر، کارکردهای خانواده و حقوقی همچون مهریه، حضانت، ارث، طلاق و ... ترسیم می‌شوند و از سوی دیگر در ابعاد تشکیل، تداوم،

تعالی و تحکیم بیان می شوند. متون اسلامی در این زمینه در قالب الگوی سبک زندگی اسلامی - ایران، به عنوان منبعی غنی از معارف، توانایی راهبری برای رسیدن به یک الگوی ایده آل را در اختیار دارد.

بی تردید خانواده طبیعی ترین واحد تولید مثل و فراگیرترین واحد اجتماعی است که به دلیل تأمین نیروی انسانی جامعه، سلامت همه جانبه اعضای آن در سلامت اجتماعی تأثیر اساسی دارد. تعریف خانواده در جامعه شناسی غالباً در دو دسته جای می گیرد:

الف. تعاریف سنتی: شامل خانواده های هسته ای، ناهم جنس گرا و متمرکز بر رابطه های خونی (والدین، فرزندان، خواهران و برادران).^۱

ب. تعاریف گسترده: این تعاریف با تغییر واژه «Family» (خانواده) به «Household» (چهار دیواری - خانوار)، هرگونه هم زیستی و رابطه خصوصی در یک خانه اعم از رابطه تک والد با فرزند، رابطه دوهم جنس و ... را دربرمی گیرد. این قبیل تعاریف، موجب می شود تا سیاست ها و برنامه های مربوط به نهاد خانواده، شامل افراد وابسته به این گونه روابط نیز بشود.^۲

از منظر اسلام، خانواده گروهی متشکل از افراد، دارای شخصیت مدنی، حقوقی و معنوی است که هسته اولیه آن را ازدواج مشروع زن و مرد تشکیل می دهد. پس از برقراری عقد نکاح بین زن و مرد، طرفین دارای وظایف و حقوق جدید می شوند و ارتباط خویشاوندی شکل می گیرد. به طوری که اعضای آن دارای روابط قانونی، اخلاقی و عاطفی می گردند. در آیه ۲۱ سوره روم آمده است:

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ: از نشانه های او این است که از خودتان جفت هایی برای شما آفرید تا نزدشان آرامش یابید و میان شما انس و الفت برقرار ساخت. اینها نشانه هایی است برای آنان که می اندیشند.

به طور کلی، همه نقش های مربوط به ایجاد تمدن و انتقال سنت ها، عقاید و آداب، ویژگی های فردی و اجتماعی به نسل جدید؛ رشد و شکوفایی انسانیت؛ ایجاد جامعه ایده آل و سالم و تداوم تعالیم دینی و اخلاقی به خانواده مربوط می شود. ارزش و اهمیت تشکیل خانواده، تأمین سلامت روانی، آرامش و سکون، عشق و دوستی، شفقت و همیاری، انس و الفت برای اعضای آن یعنی زن و شوهر، پدر و مادر و فرزندان و نیز ایجاد آمادگی برای رویارویی با پدیده های اجتماعی است. از یک سو، باورها، عادت ها، تمایلات، اهداف و سبک زندگی والدین بر

۱. مقدمه ای بر جامعه شناسی خانواده، ص ۱۳۴

۲. رک: جان برناردز؛ درآمدی به مطالعات خانواده؛ ترجمه حسین قاضیان؛ صص ۵۳-۶۴

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ؛ و از نشانه‌های او اینکه همسرانی از جنس خودتان برای شما آفرید تا در کنار آنان آرامش یابید و میانتان مودت و رحمت قرار داد. در این، نشانه‌هایی است برای گروهی که می‌اندیشند.

بنابراین، از نظر اسلام تشکیل خانواده مبتنی بر نیازهای طبیعی، جسمی و عاطفی است؛ زیرا پیوند ازدواج از یک سو با اشباع نیازهای جسمی و عاطفی، زن و مرد را به آرامش می‌رساند و از سوی دیگر، موجب افزایش نسل می‌شود و به عنوان تنها راه زادآوری در نسل بشر و بقای آن، طبیعی بودن این پیوند را استوارتر می‌کند. علامه طباطبایی در تفسیر المیزان در این زمینه می‌فرماید:

مرد و زن از نظر جسمانی و روانی برای یکدیگر تجهیز شده‌اند. قابلیت‌ها و فعلیت‌های متقابل مرد و زن، رابطه‌ای متعادل بین آنها ایجاد می‌کند که خود به تعادل در زندگی اجتماعی نیز منجر می‌شود.^۱

در واقع، در طبیعت تدابیری به کار رفته که انسان و بعضی حیوانات را به سوی زندگی خانوادگی و داشتن فرزند سوق می‌دهد. لذا مبنای طبیعی بودن پیوند ازدواج، تفاوت‌های طبیعی و اقتضائات تکوینی در وجود زن و مرد است.^۲

۲. نظریه تاریخی بودن خانواده

بنابر این نظریه، خانواده یک نهاد قراردادی است که بشر با توجه به نیازها و موقعیت خود در بستر تاریخ، آن را به گونه‌ای متفاوت از قبل تشکیل می‌دهد. دیدگاه‌های متفاوتی در این حوزه وجود دارد که در ادامه به مهم‌ترین آنها اشاره شده است:

الف. مارکسیست‌ها در تحلیل ماهیت خانواده معتقدند که مالکیت خصوصی، شیوه‌های تولید سرمایه و آزمندی برای حفظ آن موجب شد که مردان خانواده را با مدلی ویژه تشکیل دهند. در این مدل، مردان مالک خانواده‌اند و رابطه زناشویی به صورت انحصاری و بین دو ناهم‌جنس برقرار می‌شود. این دیدگاه، با آموزه‌های اسلامی که زوجیت میان زن و مرد را سنتی الهی و طبیعی می‌داند، منافات دارد.^۳

ب. برخی رویکردهای جامعه‌شناختی معتقدند خانواده واقعی متطور دارد و انسان‌ها بنابر نیاز خود، گاهی به مدل خانواده گسترده، گاهی به مدل خانواده هسته‌ای و یا مدل‌های امروزی مانند زوج‌های آزاد، خانواده‌های

^۱. تفسیر المیزان، ج ۴، ص ۲۱۶

^۲. رک: مرتضی مطهری؛ نظام حقوق زن در اسلام؛ صص ۱۴۹ - ۱۵۰ و ۱۵۳ به بعد.

^۳. رک: فردریش انگلس؛ منشأ خانواده، مالکیت خصوصی و دولت؛ ترجمه خسرو پارسا، صص ۸۵، ۸۹، ۱۰۶ - ۱۰۹ و ۱۱۶

تکسرپرست، خانواده با دو سرپرست نان‌آور، خانواده با قرار زندگی بدون فرزند، خانواده‌های اشتراکی و مشارکت هم‌جنس‌گرایانه روی می‌آورند. در این نگرش‌ها، خانواده نمونه وجود ندارد و اصولاً سخن گفتن از چستی خانواده به‌منزله یک واقعیت، گمراه‌کننده است.^۱

ج. گروهی از نواندیشان مسلمان معتقدند دلایل محکمی برای طبیعی بودن نظام‌هایی چون نظام اقتصادی، نظام سیاسی و نظام خانواده وجود ندارد. نگرش ایشان درباره تاریخی بودن خانواده بیشتر در مورد ساختار و نظام حقوقی خانواده مانند شکل خانواده، ریاست مرد و مسئولیت خانگی زن است و لذا این گروه، کاملاً با منتقدان «خانواده طبیعی» در غرب موافق نیستند.^۲

نکته قابل توجه آنکه خانواده سنتی (ناهم‌جنس‌گرا و قانونی) با وجود تحولات مختلف اجتماعی، همچنان پابرجاست و اشکال مختلف همزیستی‌ها از ارزش آن نکاسته است. از این‌رو، جامعه‌شناسان بیشتر امور طبیعی را منشأ تشکیل خانواده می‌دانند و معتقدند که جنبه‌های زیستی و کارکردهای خانواده سنتی از پایداری و ثبات نظریه تاریخی بودن خانواده در برابر نظریه طبیعی بودن آن، جلوگیری می‌کند. این ویژگی‌ها سبب شده تا مدل سنتی خانواده نسبت به مدل‌های دیگر، کمتر مورد نقد قرار گیرد.

در هر دو دیدگاه، باید پذیرفت که خانواده بر مبنای هر اندیشه و مکتبی، مهمترین منبع تربیت، رشد و نمو، آگاهی و جامعه‌پذیری شناخته می‌شود و همگان باید برای حفظ و تحکیم آن کوشید؛ چرا که نظام خانواده در هر صورت و جنبه‌ای که مورد ملاحظه قرار گیرد کارکردهای به غایت متعالی دارند که می‌توانند تضمین‌کننده هویت‌ها، اخلاقیات، اجتماعات، ارتباطات و دیگر مقولات اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جامعه باشند. منظور از کارکرد در جامعه‌شناسی، فعالیت‌های ضروری برای حفظ انواع، جامعه یا گروه اجتماعی است. از نظر اسلام نیز اهداف خانواده غایاتی‌اند که خداوند در تکوین و تشریع برای آن قرار داده است و کارکردها فوایدی‌اند که افراد می‌توانند آنها را در خانواده بیابند یا ایجاد کنند. اگر به کارکردهای ذکر شده در ذیل که اهم آنها است توجه شد بی‌تردید می‌توان به اهمیت و تضمینی بودن نظام خانواده برای هر جامعه‌ای دست یافت. اهم کارکردها چنین است:

الف) کارکردهای جسمی و روانی: زن و مرد ابتدا با قرار دادن قوای شهوانی و عاطفی خود در روابط زناشویی، به سلامت جسمی و روانی می‌رسند و با تولد فرزندان، ارتباط عاطفی و روانی به‌صورت دوسویه میان والدین و فرزند کامل می‌شود. ارضای نیازهای عاطفی، برقراری آرامش و محبت قلبی، حمایت و رسیدگی در

۱. رک: جان برناردز؛ درآمدی به مطالعات خانواده؛ ترجمه حسین قاضیان، صص ۷۹ و ۸۸

۲. رک: محمد مجتهد شبستری؛ نقدی بر قرائت رسمی از دین؛ ص ۵۰۲

مواقع بیماری، همیاری و پایبندی به قواعد خانه از مصادیق این نوع کارکرد است که به داشتن یک خانواده بهنجار و دارای شاخص‌های سلامت کمک می‌نماید.

ب) کارکردهای جنسی: وجود واژه‌های عقیقانه مانند مباشرت، لباس بودن زن و مرد برای یکدیگر، تغشی (پوشاندن) و «احصان» (از لغت «حصن» به معنای دژ و قلعه) در مورد ازدواج در روایات و قرآن کریم^۱، حاکی از توجه دوسویه زن و مرد به ارضای درست و بسنده نیاز شهوانی یکدیگر در بستر خانواده و نگاه داشتن یکدیگر از طغیان شهوت و انحراف جنسی است. از دیگر آثار محدود ساختن روابط جنسی به خانواده می‌توان به تشدید علاقه و محبت میان همسران، ارتباط جنسی متعهدانه، استحکام خانواده و پالایش جامعه از بی‌بندوباری‌های اخلاقی و جنسی اشاره کرد.^۲

ج) کارکردهای اقتصادی: اسلام با اینکه وظیفه تأمین معاش را از دوش زن برداشته و با الزام نفقه او بر شوهر، عملاً مردان را در خدمت زنان قرار داده است، زنان شایسته را زنانی می‌داند که در رفع نیازهای معیشتی و اقتصادی خانواده، به‌ویژه در داخل منزل از روی میل و رضایت به شوهران خود یاری رسانند. پاداش‌های معنوی فراوانی که برای این امر مقرر شده است، در تشویق زنان باایمان تأثیر قاطعی دارد.^۳ آینده‌نگری، پس‌انداز و کنترل هزینه‌ها از مزایای تشکیل خانواده در جهت اقتصادی است.

د) کارکردهای تربیتی و جامعه‌پذیری: خانواده انتقال‌دهنده اصلی دانش، ارزش‌ها، نگرش‌ها، نقش‌ها و عادات یک نسل است. از این‌رو، زن و مرد پس از ازدواج در مواجهه با اختلاف سلیقه‌های جدی در روابط زناشویی با مدارا، بردباری و مدیریت درست عواطف خویش کامل‌تر می‌شوند. جامعه‌پذیری فرزندان نیز ابتدا در خانواده از طریق آموزش‌های غیررسمی - آموزش مسائل دینی و رفتار اخلاقی و اجتماعی به صورت گفت‌وگو و سرمشق‌دهی به کودکان - محقق می‌شود. متون دینی، درخصوص تأثیر والدین در تربیت فرزندان، بر مسأله گزینش همسر، مراقبت اخلاقی، رعایت شرایط زمان و مکان حین انعقاد نطفه، آداب شیردهی، رفتارهای عاطفی والدین با کودکان و گفت‌وگو و بازی با آنان فراوان تأکید کرده‌اند.^۴

علت پافشاری اسلام نسبت به نگهداری و حفظ پیوند خانواده، این است که به‌طور کلی برای اصلاح، تقویت، پیشرفت، تکامل و عظمت بخشیدن به یک اجتماع بزرگ در حوزه‌های مختلف، باید از واحدهای کوچک آن شروع کرد. اسلام برای عظمت مسلمانان از این روش به‌نحو کامل‌تری بهره‌برداری نموده و دستور به اصلاح و

۱. بنگرید به: بقره/ ۱۸۷؛ اعراف/ ۱۸۹ و نساء/ ۲۴ و ۲۵

۲. رک: محمدرضا سالاری‌فر؛ خانواده در نگرش اسلام و روان‌شناسی؛ صص ۴۵ - ۵۳

۳. رک: محمدبن حسن حر عاملی؛ وسائل‌الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه؛ ج ۱۴، ص ۲۱، ۲۴ و ۱۲۳

۴. رشد انسان؛ روان‌شناسی رشد از تولد تا مرگ، ص ۲۴۰

تقویت روابط افراد درون خانواده و شرح وظایف آنها داده است تا در گرو شکل‌گیری کم‌نقص این نهاد، بتوان گروه‌های اجتماعی دیگر را سامان بخشید.

از آنجایی که دولت ایران، دولتی دینی است و دولت‌های دینی در پرتو انتظارات حداکثری از آیینی خاص، اشاعه الگوی دینی را سرلوحه کار خویش قرار داده و خاستگاه راستین و حقیقی به‌زیستی را نه اراده مستقل شهروند، بلکه آموزه‌های دینی می‌دانند^۱، لذا دولت در مسائل مربوط به حوزه خانواده ورود کرده و در قوانین متعددی از جمله قانون اساسی و قوانین عادی^۲، آن را تبیین کرده و وظایفی را برای دولت مشخص کرده است. البته ثمره دیگر دینی بودن حکومت نیز این است که در حکومت‌های دینی، مبانی و اهداف نظام بر مبنای دین تعیین می‌گردد و این مسأله در اصل ده قانون اساسی، که ذیل بررسی می‌شود، نیز ملاحظه می‌گردد؛ چراکه این اصل دولت را موظف کرده است تا قوانین و مقررات مربوط به خانواده را بر مبنای حقوق و اخلاق اسلامی تنظیم کند.

در مقدمه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۵۸ و اصلاح شده در ۱۳۶۸ به طور یکسان بر اهمیت جایگاه نهاد خانواده تأکید شده است و اعلام می‌دارد: «خانواده واحد بنیادین جامعه و کانون اصلی رشد و تعالی انسان است و توافق عقیدتی و آرمانی در تشکیل خانواده که زمینه‌ساز اصلی حرکت تکاملی و رشد یابنده انسان است، اصل اساسی بوده و فراهم کردن امکانات جهت نیل به این مقصود از حکومت اسلامی است.»

علاوه بر این در «اصل دهم» قانون اساسی آمده است: «از آنجا که خانواده واحد بنیادی جامعه اسلامی است، همه قوانین و مقررات و برنامه‌ریزی‌های مربوط باید در جهت آسان کردن تشکیل خانواده، پاسداری از قداست آن و استواری روابط خانوادگی بر پایه حقوق و اخلاق اسلامی باشد؛» هم‌چنین «اصل بیست و یکم» قانون اساسی وظایف دولت را درباره تأمین حقوق زنان و خانواده مورد تأکید قرار داده است و دولت را موظف به انجام اقداماتی نظیر ایجاد دادگاه صالح برای حفظ کیان و بقای خانواده کرده است.

علاوه بر اصول معنونه قانون اساسی، در «سیاست‌های کلی خانواده»^۳، «سیاست‌های تحکیم و تعالی خانواده»^۴، «سیاست‌های کلی جمعیت»^۵ و «نقشه مهندسی- فرهنگی کشور»^۶ از اهمیت خانواده و وظایف قوای سه‌گانه در جهت تقویت این نهاد، سخن به میان آمده است و بر ایجاد جامعه‌ای خانواده‌محور، تحکیم خانواده بر پایه الگوی

^۱ حسین رحمت‌الهی و امید شیرزاد، کمال‌گرایی و بی‌طرفی و آثار آن در ساختار قدرت و حقوق عمومی، ص ۲۶.

^۲ مانند قانون مدنی، قانون حمایت از خانواده، قانون تسهیل ازدواج جوانان

^۳ ابلاغی ۱۳۹۵..... توسط رهبر معظم انقلاب

^۴ مصوب ۱۳۸۴/۴/۷ شورای عالی انقلاب فرهنگی

^۵ ابلاغی ۱۳۹۳/۲/۳۰ توسط رهبر معظم انقلاب

^۶ مصوب ۱۳۹۲..... شورای عالی انقلاب فرهنگی

اسلامی، محور قرار گرفتن خانواده در قوانین و مقررات، ایجاد نهضت فراگیر ملی برای ترویج و تسهیل ازدواج موفق و اهداف مشابه تأکید شده است.

با توجه به مطالبی که عنوان شد اهمیت نظام خانواده و وظایف حاکمیت در این باره روشن گشت؛ لکن با وجود این اهمیت و وجود قوانین متعدد، در عمل شاهد ضعف‌هایی در این حوزه هستیم. ضعف‌هایی که نتیجه آن بالارفتن سن ازدواج، افزایش چشمگیر طلاق، کاهش فرزندآوری و ... است. همچنین طبق دیدگاه غالب اندیشمندان و متخصصان حوزه خانواده، کتاب‌ها و پروژه‌های تألیفی در راستای تحول در نظام خانواده، عمدتاً دارای محتوای ثابت و یکسان هستند و در آنها شاهد طرح مسئله جدید یا حل مسئله نیستیم و نوعی پراکندگی و بی‌نظم بودن در پژوهش‌های مرتبط با نهاد خانواده را شاهد هستیم. شاید همین فقدان انسجام در تدوین و بررسی نهاد خانواده و برون رفت آن از چالش‌های موجود باعث گردیده که بسیاری از متخصصان، خانواده را یک قدم عقب‌تر از زمانش ترسیم نمی‌کنند.^۱ چالش‌های ذکر شده بیانگر ضرورت بررسی نهاد خانواده به صورت نظام‌مند و بر پایه انسجام‌بخشی به پژوهش‌ها است. در حقیقت پژوهش‌های عرصه خانواده، عمدتاً فاقد روشمندی دقیق و رعایت سه معیار، روش‌شناسی، مبناشناسی و نگاه جامع می‌باشد و این مسئله لزوم تدوین طرح جامع خانواده با روش‌های منسجم و علمی را می‌طلبد. رویکردی که تلاش می‌شود در تحقیق پیش رو به آن توجه شود. از این رو در گزارش حاضر سعی شده است با نگاهی راهبردی در کنار شناخت وضعیت نهاد خانواده در ایران، به مجموعه‌ای از مباحث پیرامون نظام خانواده در ۴ بعد تشکیل، تداوم، تعالی و تحکیم پرداخته شود تا علاوه بر آسیب‌شناسی نهاد خانواده در ابعاد مختلف، با راهبردهای تقویت و تحکیم این نهاد آشنایی کامل و کافی یابیم. لازم به توضیح است که بررسی همه فصل‌های این گزارش برای رسیدن به راهبرد، از روش‌های ترکیبی استفاده شده است که شامل بررسی وضعیت مسئله با شیوه تحلیل تأثیر بر روند، واکاوی دقیق پژوهش‌ها به شیوه مرور نظام‌مند پژوهش‌ها با روش فراتحلیل و ارائه تحلیل مضمون از مصاحبه‌های نخبگانی در هر بعد این مسئله می‌باشد. در مجموع روش نگارش متن راهبردی این گزارش به شرح ذیل است:

۱. برگزاری جلسات متعدد اندیشه‌ورز برای تبیین مسئله، روش‌ها و فرآیند کار؛
۲. فرمایش‌های مقام معظم رهبری مطرح‌شده در بیش از یک‌صد سخنرانی، پیام، بیانات و ...؛
۳. قانون اساسی، سیاست‌های کلی نظام، قوانین عادی، مصوبات و شرح وظایف نهادها و آیین‌نامه‌های مرتبط با موضوع؛

^۱ نشست شورای تخصصی حوزه، «شاهد مطالبی یکسان و تکراری در موضوع خانواده هستیم»، کدخبر: ۹۳۹۸۲۵، تاریخ: ۱۳۹۹/۱۰/۳۰، خبرگزاری رسمی حوزه: www.hawzahnews.com

۴. فراتحلیل و آنالیز علمی آثار مکتوب علمی و پژوهشی، اعم از مقالات، کتب و پایان‌نامه‌ها؛

۵. استخراج و بهره‌گیری از نظرات نخبگان و اساتید در قالب مصاحبه، مشاوره‌های علمی و...؛

۶. مباحثات گروه علمی فرهنگ دینی مرکز پژوهشی مبنا؛

۷. راهبردپردازی و ارائه راهکارها با تبیین گام‌به‌گام وظایف.

رئیس مرکز پژوهشی مبنا

دکتر محمدتقی دشتی

www.ketab.ir